

УДК 811.161.2'06'373

**ТРАДИЦІЇ ПИТОМОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ****Пугач В. М.**

*У статті проаналізовано шляхи розбудови терміносистеми сучасної української літературної мови, творення термінів на національному ґрунті, досліджується термінологія філологічних праць І. Качуровського.*

*Ключові слова:* термін, терміносистема, термінофонд, філологічна термінологія І. Качуровського.

*В статье рассматриваются пути формирования терминосистемы современной украинской литературы, образования терминов на национальной основе, рассматривается терминология филологических работ И. Качуровского.*

*Ключевые слова:* термин, терминосистема, терминофонд, филологическая терминология И. Качуровского.

*The article analyses ways of building up system of terms in Modern Literature Ukrainian, coining terms by employing authentic stems, the terminology concerning I. Kachurovski's philological articles.*

*Key words:* terms, term system, term fund, I. Kachurovski's Philological Terminology.

Тенденції розвитку сучасної української терміносистеми, проблеми співвідношення питомого й чужого в науковій мові не втрачають своєї актуальності. Їм присвячено науковий доробок дослідників Т.Панько, І. Кочан, В. Пілецького; шляхи формування національно-мовної ідентичності українського термінофонду, зокрема філологічного, розглядають В. Деркач, О. Масликова [8, с. 194]. Проблема вибору національної чи чужомовної назви на позначення наукового поняття є актуальною ономазіологічною проблемою термінології. Десять років тому питома вага термінів іншомовного походження становила в середньому близько 40 відсотків [5, с. 4].

Як відомо, значна частина термінів сучасної української літературної мови є чужомовними запозиченнями різних періодів, які, на думку мовознавців, мають свою специфіку в зіставленні з ходом запозичення термінологіїв інших європейських мовах: Формування її відбувалося під впливом російської та польської мов [5, с. 4]. Зокрема, успадкована за зразком російської мови (так звана спільносхідно-слов'янська) традиція активного вживання чужих мовних норм у науковому стилі засвідчена в усіх відповідних розділах підручників і в статтях від 30-х рр. ХХ ст. і донині. Ще 1923 р. О. Курило в "Увагах до сучасної української літературної мови" констатує, що українська наукова мова того часу "мало нагадує народню мову", вона "намагається йти шляхом російської наукової мови" з її здебільшого важким, далеким від народного складом речення [6, с. 6].

Кодифікація запозичень, що декларується правописом, має ґрунтуватися на інтралінгвальних засадах: "Державна мова повинна мати стійкий правописний кодекс, якого мусять дотримуватися всі громадяни держави й друковані органи. Правописні варіанти, а тим паче – різні правописні системи – не дозволено навіть у найдемократичніших країнах світу" [9, с. 243].

Таким чином, знову постають проблеми щодо права на існування запозичень-термінів загалом; за умови існування – їхня пропорційність питомій лексиці; їхня толерантність щодо питомої лексики; витіснення їх питомою лексикою; коректність цих процесів на інтралінгвальному та міжмовному рівнях, а також наслідки на екстралінгвальному; наскільки актуальним є прогноз щодо майбутнього української термінології: замкнутися у своєму вузькому національному колі чи, навпаки, дати простір чужомовним словам? [5, с. 4].

Чужомовних запозичень українська наукова мова традиційно ніколи не уникала, часто засвідчуючи внутрішньомовними змінами наслідки зовнішньополітичних процесів ідеологізації. Якою ж є та межа й та золота пропорція між безмежним

потокот запозичень і здатністю мови до самозбереження, самозахисту своїх питомих дериватологічних законів? Чи мова повністю абсорбує ці слова у свою систему, чи, навпаки, відштовхує їх, намагається знайти для них відповідні аналоги на національному ґрунті [5, с. 6].

Протягом перших десятиріч ХХ ст. українська мова пройшла шлях, який в інших народів тривав сотні років. Найбільш інтенсивне опрацювання її правописної системи розпочалося в короткий період державності України, сягнуло своєї вершини 1928 р. й урвалося 1933 р. Ця лакуна почала заповнюватися лише з 1990–1993 рр., і тому “загалом ми й досі на Україні послуговуємося лише частково зміненим “Українським правописом” 1960 р.” [9, с. 243].

У 20-ті рр. ХХ ст. Інститут української наукової мови уклав понад 30 термінологічних словників за новим українським правописом [1, с. 876]. Правописні зміни охоплювали насамперед запозичену лексику. “Український правопис” 1928 р. загалом виявився найбільш удаюю спробою виробити єдині українські правописні й пунктуаційні традиції: “Він кодифікував фонетичні й морфологічні структури української писемно-літературної мови” [9, с. 266].

Офіційною мотивацією наступних (1933) деструктивних змін у правописі стало нібито громадське незадоволення заскладними мовними правилами, а істинною причиною – боротьба з українським націоналізмом. Українська мова стала знаряддям у руках політиків, почала виконувати невластиву їй функцію політичного маркера, тавра для українських патріотів, що трималися рідного слова: “Заборона правопису 1928 р. – одна з ланок репресій проти української культури, проведена в час розпаду голодомору” [9, с. 275]. У наступні десятиріччя, зокрема в передмові до “Українського правопису” 1960 р., було прямо задекларовано завдання ліквідувати розбіжності між українською та російською правописною системами, що стало вироком для української самототожності, ментальності й тривало до 90-х рр. ХХ ст., коли було повернено окремі питомі українські мовні норми; проте системний перегляд норм українського правопису не відбувся [9, с. 27].

Сучасні українські дослідники зауважують важливу роль особистостей українських науковців у процесі творення засад українського термінотворення: “Страх українського вченого перед українською мовою породжується не тільки боязню не дотримувати норм, а й невмінням або й небажанням засвоювати її засоби, щоб перекодовувати новітні наукові інформаційні потоки, що пливають до нас не в рідномовній одежі. Мислення мовними кліше, відсутність опірності чужомовним словам і брак зусиль у пошуку відповідних українських мовних засобів вираження наукової думки знижує науковий потенціал українського ученого, робить його піддатливим до наукових схем та ідей, нав’язаних іззовні” [10, с. 450]. Зрештою, існує критерій мовної стійкості як універсальна соціолінгвістична характеристика [7, с. 17].

Такою особистістю, твори якої є джерелом реконструкції української питомої лексики й термінології зокрема, є постать І. Качуровського, його науковий доробок як філолога. Його життя, творчість та наукова діяльність далеко за межами України засвідчують думку про те, що “у творчому змаганні двох мов на українській території всі переваги належать тій мові, що має глибинний просторовий і часовий зв’язок із своєю землею, зв’язок настільки сильний, що його не зміг обірвати навіть тривалий терор” [7, с. 74].

І. Качуровський (народився 1918 р.) здобував освіту в часи правописної нестабільності, засвоївши й послуговуючись, однак у своїй подальшій науковій роботі нормами “Українського правопису” 1928 р. У його доробку спостерігаємо послідовне дотримання питомих норм української мови на правописному, дериватологічному, лексико-семантичному, граматичному рівнях. Цьому сприяють його поетична творчість, перекладацька діяльність, у якій він позиціонує себе неокласиком і засвідчує особливу увагу до точного й разом із тим образного слова.

За “Українським правописом” 1928 р., у працях І. Качуровського послідовно адаптовано слова іншомовного походження:

1) з грецькою літерою *θ* – питомим українським відповідником “т”: *ортографічні* склади [3, с. 62]; *мітологічний* [2, с. 17];

2) з уживанням букви *г* на позначення проривного [г] у власних і загальних назвах: *сага* [4, с. 106]; *готична* [4, с. 106]; *фрагмент* [3, с. 104]; *Вергілій* [4, с. 147];

3) із графічною фіксацією приголосного на позначення м'якого приголосного [л']: *клясичний* [2, с. 17], *сльока* [3, с. 107], *Ірляндія, Льомбардія* [2, с. 20];

4) уникнення явища гіатусу: *адитивний* [4, с. 141]; *Аврелій, Клавдіян* [2, с. 19].

На дериватологічному рівні автор уживає питомі українські суфіксальні морфеми: -анн-: *радіопересилання* [4, с. 7]; -ист-: непаристий (*паристий*) вірш [4, с. 107]; -ов-: *опорова* [4, с. 151]; перехідні форми [3, с. 21]; п'ятистоповий [3, с. 30]; римовий ряд [4, с. 93].

Наукова лексика І. Качуровського образною й народною на термінологічному рівні. Наведемо приклади термінів-метафор на позначення поняття "рима": *рима-луна* [4, с. 53]; *рима гостра, м'яка* [4, с. 23]; *ланцюгова, багата, бідна, свіжа* [4, с. 97]; а також інших: *вірші з відламаними кінцями* [4, с. 26]; *прозорість і напрозорість мови* [4, с. 17]; *мови прозорі, середньої прозорості, непрозорі* [4, с. 10]; терміна-метонімії *тракторна* (пролетарська) *поезія* [4, с. 20].

Доробок І. Качуровського повертає нам наукову українську лексику початку ХХ ст., сформовану за питомими дериватологічними моделями. Сфера функціонування багатьох таких лексем катастрофічно звужувалася або й утрачалася протягом 30–80-х рр. того самого століття: *зудар* однакових приголосних [4, с. 23]; автори користуються *пересадним накопиченням ... звуків* [4, с. 21]; *свобідний* вірш [4, с. 97]; *почвірний* поділ [3, с. 17]; *щаблі* наголошеності [3, с. 18]; *підпирати* прикладами [3, с. 22]; *рахуба* проводиться не до останнього наголосу [3, с. 61]; звуки ... мають *зупадати* [4, с. 95]; *відтято* склад; *відтинання* [4, с. 161].

Образність наукової мови І. Качуровського посилюється активним уживанням оказіональної лексики: *звуквартість* вірша [4, с. 72]; строфотворення [4, с. 25]; скоромовки-язиколамки [4, с. 151]; *"непослух"* поета [4, с. 119]; українські *віршознавці* [4, с. 137] тощо.

Грамматичний рівень засвідчений уживанням властивих українській мові модальних слів (*достеменно, слушно, радше, головно*); питомих граматичних форм керованих іменників: *[парнірими] можуть правити за приклад* [4, с. 104]; активно вживані форми 1-ї особи множини наказового способу дієслів (*почнімо, зробімо*).

На рівні розвитку української терміносистеми та її сучасного стану існує конфлікт між складом запозичень і їхньою формою. Його розв'язання має бути гармонійним, не порушувати внутрішні закони розвитку мови, а також забезпечувати її повноцінне функціонування в усіх сферах, зокрема в науковій: "Розвиток новітньої української термінології тісно пов'язаний із характером сучасної науки. Десь із середини двадцятого століття темпи її розвитку такі, що кількість опублікованих у наукових часописах світу статей, наприклад, подвоюється кожні 12–15 років" [10, с. 429].

Поліфункціональність мови – це перспектива повновартісного життя народу: "Нарід у своєму розвитку твердим ступає кроком тільки тоді, коли має за підставу ту без міри глибоку й живу рідну мову, що її тисячоліттями вихохла собі народня психологія" [6, с. 8].

Важливу місію на цьому шляху виконує українська еліта, до якої належить І. Качуровський, що збагачує й повертає втрачений мовний потенціал і перетворює його на творче надбання всього народу.

### Література

1. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Львів : Молоде життя, 1994.  
Т. 3. – 1994. – 1200 с.
2. Качуровський І. Генерика і архітектоніка / І. Качуровський. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005.  
Кн. 1. – 2005.
3. Качуровський І. Метрика / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994.
4. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994.
5. Кочан І. М. Термінологія: національна чи міжнародна? / І. Кочан // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2009. – № 648. – С. 3–8.

6. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К., 1923.
7. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 99 с.
8. Масликова О. С. Склад філологічних термінів Михайла Грушевського з погляду їх походження / О. С. Масликова // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 74. – Т. VI. – С. 191–194.
9. Німчук В. Український правопис: Проект найновішої редакції / В. Німчук. – К., 1999.
10. Пілецький В. Сучасний український термін (проблеми збереження національномовної самобутності) / В. Пілецький // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – Кн. 1. – С. 428–437.